

Вирський Д.
Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Ч.1–2: 326+175 с.

Автор рецензованої праці, Дмитро Вирський, є співробітником відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ і незважаючи на порівняно молодий вік – автор численних статей із питань історії історіографії, а також методології історії, а, крім того, розлогої монографії про місто Кременчук, доведеної до 1764 р. (див.: Вирський Д.С. Українне місто: Кременчук від заснування до 1764 р. – К., 2004. – 436 с.). Рецензована праця поєднує у собі зацікавлення автора історією історіографії та історією України ранньомодерної доби. Разом із тим вона є поважним джерелознавчим опрацюванням. Книга складається з двох частин, з яких друга – це обширні джерельні додатки, де подаються повні тексти цитованих у першій частині джерел мовами оригіналу (латиною, польською, а також німецькою, французькою та чеською). Основна – перша частина – книжки складається зі вступу, двох розділів, поділених на підрозділи, а також короткої післямови. Працю супроводжує бібліографія та іменний покажчик.

Перш ніж перейти до послідовного аналізу розділів, належить присвятити увагу формулюванню автором дослідницької проблеми, а також концепціям, котрі надихали

його під час написання праці. Д.Вирський у вступі коротко обговорив положення, на яких будується його робота, зокрема покликуючись на сучасні методологічні концепції (Т.Кун, М.Фуко, Ф.Анкерсміт, Б.Скарга), однак більш красномовними з цього погляду є конкретні розділи книжки. Як вказує сама назва, автора цікавить, яким чином історіографія Речі Посполитої трактувала Україну в період від початку XVI до середини XVII ст.? Таке формулювання теми здається досить простим, але вимагає визначення/окреслення всіх термінів, що виступають у підназві праці (бо головну можна трактувати як метафоричну синтезу тез автора, про що далі).

Найменш контroversійними є хронологічні рамки дослідження. Автор маркує їх через дві виразні дати: початкова – це 1505 р., рік конституції «*Nihil novi*». Для автора це початок «шляхетської революції», котра закінчується роком Зебжидовського століттям пізніше. Витвором тієї самої «революції» є «універсалістський проект» багатоетнічної польсько-литовської держави, реалізований, на думку автора, також і на руських землях Корони. Проект цей пережив «шляхетську революцію» – його прикінцевою датою автор призначає, з цілком очевидних підстав, 1648 р., або «козацьку революцію». Цей період – близько 150 років – автор визнає за час, коли історіографія Речі Посполитої (так само, як і її культура або історія – *T.B.*) була вітчизняною з погляду України історіографією. Твердження це несе дуже важливі наслідки для аналізу джерельних матеріалів. Отже Україна в досліджуваних автором історіографічних творах є для ренесансних письменників не чужим краєм але власною вітчизною, її фрагментом, або навіть однією з вітчизн. Д.Вирський кілька разів (і дещо провокаційно) підкреслює, що праця його перебуває у царині української історії вітчизняної історіографії.

Пояснення вимагає поняття «України», що застосовується автором. Воно окреслене максимально широко і, так би мовити, аісторично. Мовлячи про «Україну», Д.Вирський має на увазі як «україні» воєводства, так і Волинь, Поділля та Червону Русь. Відтак це поняття стосується до генеалогічного проекту сучасної української національної свідомості, що єднає традиції як запорізьку, так і львівську. На думку Д.Вирського, це генеалогічне поняття особливо добре застосовується до досліджуваного ним періоду разом з обома його уніями – Люблінською 1569 р. та Брестською 1596 р. Останні визначили проект інтеграції всіх земель етнічної України в єдиному багатонаціональному державному проекті, яким була Річ Посполита. Кінець проекту поклав 1648 р., і власне, 1654 р. Тому Україна в обраний автором період стає отою згаданою у назві книжки «околицею Ренесансу» – країною дещо, можливо, утопічною, але оцінюваною цілком позитивно, що існує більше в історіографії Відродження, аніж у політичній конкретиці.

Черговим поняттям, що вимагає з'ясування, є власне історіографія, яку автор також трактує якомога широко, включаючи до її складу різноманітні письменницькі жанри та різні літературні конвенції. Бо зрозуміло, що для обговорюваного періоду не можна визначити науковий стандарт історіографії – історія все-таки була «недонаукою» (як називає її Д.Вирський у вступі). Утім, це не робить її безвартісною, особливо для історика, який за мету ставить не стільки відтворення фактів, скільки розуміння історії ідеї, уявлень і політичних концепцій. Автор концентрується, ясна річ, на найважливішому у згаданій період типі історичного письменства, себто на хроніках, але долучає до царини свого аналізу також і інші форми – річники-літописи, біографії, реляції учасників подій, географічно-історичні описи, генеалогії, гербовники, хронологічні таблиці, промови з приводу (головним чином погребальні), панегірики чи навіть художню літературу на історичні теми та летючі видання. Такий підхід ґрунтується, вочевидь, на недоокресленні рамок історіографії у раньомодерній добі, але також і на задумі автора, який трактує свої джерела не як криницю знання про політичну історію нації, але як джерело до формування у суспільстві національних та політичних концепцій. Відтак, історія представляється тут, згідно зі світовими тенденціями останніх десятиліть, як дискурсивна суспільна практика, що стосується минулого. У зв'язку із цим і формуються її тексти різноманітного характеру, спільним знаменником яких є зацікавлення минулим.

Зрештою, з'ясування також вимагає, яка ж саме історіографія є історіографією Речі Посполитої, або, власне, історіографією *річпосполитською*, бо ж автор окреслює її саме таким прикметником. Останнього немає в польській мові (а шкода; можливо, варто було б утворити такий неологізм – «*rzeczpospolitski/-a*»?). Із цього ж погляду Д.Вирський окреслює якнайширше коло своїх зацікавлень – ідеться про історіографічні праці, створені авторами, що походять із Речі Посполитої; як тих, хто писав латиною, польсь-

кою чи руською, а також німецькою (тобто мешканців Гданська та інших пруських міст). Він наводить навіть історичні твори вірмен та євреїв – мешканців Речі Посполитої. Цікавлять його також праці авторів-чужоземців, які працювали на замовлення місцевих меценатів, так само й інші тексти цієї доби, що стосувались історії України, автори котрих якимось чином пов'язані були з Річчю Посполитою. Особливу увагу, утім, Д.Вирський приділяє авторам, особисто пов'язаним із руськими/українськими землями, незалежно від їх віровизнання та мови. Для пояснення їх одночасної і безконфліктної української та «річпосполитської» ідентифікації дослідник використовує категорію ієрархії лояльностей, характерну для епохи раннього Нового часу.

У вступі автор досить загально обговорює згадані вище проблеми (більшість мотивів розвиваючи в подальших частинах тексту) і подає дотеперішню бібліографію предмету. Перший розділ («Історіописання в Речі Посполитій: форми, методи та настанови») поділений на два підрозділи. Перший із них автор присвятив головним формам допросвітницької історіографії. Він обмежується представленням майже винятково еволюції хроніки, інші форми згадуючи лише за Гайденом Вайтом. Дуже бракує у цьому підрозділі принаймні окреслення характеристики різних типів історіографічних текстів, з якими читач має зустрітись у другому підрозділі цієї частини праці. Адже останній подає багатий та детальний опис історіографії Речі Посполитої за період 1505–1648/1654 рр., трактуючи якнайширше як історіографію, так і Річ Посполиту. Структура цього підрозділу хронологічна – згідно з періодами коронування чергових володарів. Можливо, практичнішою була б структура предметно-хронологічна, себто коли б автор вирізняв еволюцію офіційних хронік (які все одно домінують у цьому списку), і окремо обговорив розвиток інших форм історичного письменства. Тим не менше, дивує скрупульозність цього переліку історичних творів, що постали протягом 150 років. Пізнавальної цінності йому додає короткий підсумок кожної позиції з огляду на її придатність для історичних досліджень України. Кількість імен, наведених у цьому підрозділі, є показовою, відтак добре, що книжка містить іменний покажчик.

Другий, основний, розділ книжки («Українські сюжети річпосполитської історіографії») являє собою збірку витягів із джерел (у перекладі українською мовою), укладених у три тематичні групи і супроводжених інформаціями про авторів, а також історіографічним коментарем. Перша стосується історичної географії та геополітики. Знаходимо тут фрагменти з «Poloni'i» Яна Красінського, «Poloni'i» Мартина Кромера, «Descriptio veteris et novae Poloniae» Станіслава Сарницького, а також «Poloni'i» Шимона Старовольського – фрагменти, що стосуються широко й умовно зрозумілої України, її географії та історії. Друга частина присвячена війні, що її вела Річ Посполита на своєму південно-східному прикордонні проти Туреччини та Кримського ханства. Знаходимо тут витяг з легючого видання Йоста Деція від 1527 р. «Sendbrief von der grossen schlacht...», присвяченого боротьбі з татарами; далі віршовану «Historię żalosań o prędkości i okrutności Tatarskiej» Бартоша Папроцького (1575 р.), а також анонімне летюче видання «La defaite des Tartares et Turcs faite par la seigneur Jean Zamoisky» від 1589 р. Третій підрозділ так само базується на текстах, що стосуються протистояння між Річчю Посполитою та Туреччиною з татарами, утім, він більше присвячений козакам, як оборонцям вітчизни. Знаходимо тут відповідні витяги з «Poloni'i» Яна Красінського, з «Bezkrólewia ksiąg ósmiogo» Свентослава Оржельського, з кількох праць Рейнольда Гейденштейна, з доповненої Йоахимом Бельським «Kroniki polskiej Marcina Bielskiego», із праць Бартоша Папроцького «Ogród królewski» і «Diadochos», з творів Станіслава Любеньського, Яна Петриція («Historia rerum in Polonia...»), Якуба Собеського («Commentariorum Chotinensis belli libri tres»), Шимона Старовольського («Polonia»), Павла Пясецького («Chronica gestorum in Europe singlarium») і Анджея Максиміліана Фредра («Gestorum populі Polonia sub Henrico Valesio»).

Використання цієї частини праці дещо утруднює той факт, що автор не подає описів бібліографічних джерел своїх перекладів. На щастя, це питання цілком усуває другий том видання, що містить оригінальні тексти, котрі стали підставою для перекладів (разом із відповідним описом), і навіть давніші переклади польські та російські (якщо такі існують, адже частина поданих автором творів уже ввійшла до історичного обігу в польських або російських перекладах головним чином XIX ст.).

Якщо йдеться про підбір текстів, уміщених у рецензованому творі, то я не у змозі оцінити його влучність, оскільки автор декларує, що критерієм цього відбору була по-

треба впровадження до української національної історіографії джерельних свідчень, що ігнорувались або були забуті, але, на думку автора, надзвичайно важливі для переформулювання загальноприйнятої нині схеми тієї самої історіографії. Узагалі, до цієї схеми Д.Вирський ставиться вельми критично.

Натомість оцінювати можна внутрішню єдність цієї вибірки джерел у рамках презентованої автором концепції історії України XVI – першої половини XVII ст. Під цим кутом зору авторська вибірка текстів цілком складає іспит – географічні та геополітичні описи українських земель Речі Посполитої заперечують тезу про трактування їх як польської колонії, реляції про війни з мусульманським світом на українських кордонах Речі Посполитої розміщують Україну в політичному дискурсі Європи, а наведені описи козацтва, які вийшли з-під пера інтелектуальної еліти Речі Посполитої, спростовують стереотип застиглої ворожості шляхетської держави до «плебейського лицарства», осілого на його південно-східних рубежах. Можна, вочевидь, задати собі питання – до якого ступеня цей образ є одностороннім? І хіба не слід прагнути до зрівноваження його в рамках рецензованої праці, оскільки протиположно для нього має бути «звичайна схема» сучасної української історіографії? Тому також трактуємо книжку Д.Вирського як важливий і міцний голос у дискусії щодо образу української історії періоду раннього Нового часу, а разом із тим, завдяки джерелознавчій вартості праці, як вихідний пункт для подальших, більш спеціальних, опрацьовань, присвячених «річпосполитській» традиції сучасної України.

Подальших, оскільки, віддаючи слово джерелам, автор обмежив до мінімуму історіографічний аналіз цитованих творів, переходячи до висновків загального та історіографічного характеру. Це викликає, принаймні у мене, почуття певної нестачі, особливо беручи до уваги наведені автором у вступі методологічні мотиви для його праці. З іншого боку, Д.Вирський повторює, що вважає свою книжку *basic book*, а, відтак, першим кроком і фундаментом для більш детальних студій.

Насамкінець кілька дрібніших зауваг. Праця написана живою, полемічною мовою і читається з великою зацікавленістю. Надмірним видається вміщення у примітках змісту деяких історіографічних книжок. Якщо вже автор бажав їх включити до книжки, то вони повинні міститися, радше, у додатках. На визнання заслугове застосування критичного апарату при виданні джерельних текстів, а також старанний переклад їх українською мовою.

Можна сподіватись, що рецензована праця викличе гарячу дискусію серед українських істориків. Та, зрештою, якщо навіть її тези і будуть спростовані, вона ще довго прослужить як незайвий історіографічний компендіум та вагоме джерельне видання щодо історії ранньомодерної України. Зі свого боку, з нетерпінням чекатиму на наступні праці автора, особливо якщо він вирішить використати для аналізу історичного дискурсу Речі Посполитої XVI–XVII ст. увесь свій методологічний потенціал, яким він, поза сумнівом, володіє, і свідченням чого є рецензована книжка.

Томаш Вісліч (Варшава, Польща)
(з польської переклав Віталій Тельвак)